

UOT 159.9

Gültəkin İbrət qızı İsmayilova

*AMEA-nın Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun
Sosial psixologiya şöbəsinin böyük elmi işçisi,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0001-7740-321X>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).213-216](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).213-216)*

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİ ŞƏRAİTİNDƏ İCTİMAİ RƏYİN FORMALAŞDIRILMASI

Гюльтекин Ибрагъ гызы Исмаилова

*старший научный сотрудник отдела социальной психологии
Института Философии и Социологии НАНА,
доктор философии по психологии*

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Gultakin Ibrat Ismayilova

*senior researcher of the department of Social Psychology
Institute of Philosophy and Sociology of ANAS,
doctor of philosophy in psychology*

FORMATION OF PUBLIC OPINION IN THE CONDITIONS OF INFORMATION SOCIETY

Xülasə. Məqalə müasir informasiya cəmiyyətində ictimai rəy fenomeninin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. İnformasiya cəmiyyətində ictimai rəyin əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi kütləvi kommunikasiyaların öyrənilməsi yolu ilə həyata keçirilir. İctimai rəyin formalaşması prosesi məlumatın təfsirinə təsir edən müxtəlif amillərin kompleks qarşılıqlı əlaqəsini əhatə edir

Açar sözlər: *kütləvi şüur, analitik nəticə, sosial qrup, informasiya müharibəsi, manipulyasiya*

Аннотация. Статья посвящена изучению феномена общественного мнения в современном информационном обществе. Выявление основных особенностей общественного мнения в информационном обществе осуществляется путем изучения массовых коммуникаций. Процесс формирования общественного мнения предполагает сложное взаимодействие различных факторов, которые влияют на интерпретацию информации.

Ключевые слова: *массовое сознание, аналитический вывод, социальная группа, информационная война, манипуляция*

Abstract. The article is devoted to the study of the phenomenon of public opinion in modern information society. Identification of the main characteristics of public opinion in the information society is carried out by studying mass communications. The process of public opinion formation involves a complex interaction of various factors that affect the interpretation of information

Keywords: *mass consciousness, analytical result, social group, information war, manipulation*

İctimai rəy sosial-siyasi sferada əksəriyyət tərəfindən paylaşılan mühakimələr şəklində və kollektiv davranış nümunələrdə reallaşan psixoloji, sosial-psixoloji və sosial amillərin mürəkkəb qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir. "İctimai rəy"

anlayışının məzmununu dəqiq ifadə etmək bir sıra çətinliklər doğurur. Əsas çətinlik fenomenin daxili quruluşunun mürəkkəbliyindədir, təhlil zamanı bir çox fərqli aspektləri nəzərə almaq və onları yekun tərifdə dəqiqləşdirmək lazımdır.

İctimai rəy cəmiyyətdə böyük sosial əhəmiyyət kəsb etsə də, onun müxtəlif ictimai sistemlərdə rolu və əhəmiyyəti birmənalı deyil. Buna hələ keçmiş əsrlərin mütəfəkkirləri diqqət yetirərək, ictimai rəyin tarixi proses subyektlərinin fəaliyyətinə fəal təsirini vurğulayırdılar. İctimai rəyin ilk təriflərindən birini alman filosofu Hegel “Hüquq fəlsəfəsi” əsərində verib. Hegel ictimai rəyi “gerçəkliyin düzgün meyllərini” əks etdirən və bir çoxunun xüsusi fikri ilə əlaqəli olan “universal, əsas və doğru” kimi şərh edir. Heqel ictimai rəyin bir sıra struktur elementlərini ayırır: ictimai rəyin mövcudluğu şərtləri; ictimai rəyin obyektini (məzmunu); ictimai rəyin daşıyıcısı; ictimai rəy kimi çıxış edən mühakimənin xarakteri; “ümumi” və “xüsusi” fikirlərin nisbəti, həqiqət və yalanın ictimai rəydə birləşməsi və əksi [3].

Məlumat əldə etmək asanlıqı və sosial mediada özünü ifadə etmək qabiliyyəti cəmiyyətin daha çox qütbləşməsinə səbəb ola bilər. İnformasiya cəmiyyəti şəraitində ictimai rəyi idarə etmək daha çətindir, çünki fərqli məlumat mənbəyi mövcuddur və insanlar fikirlərini başqaları ilə asanlıqla paylaşa bilərlər. İctimai rəyin təzahürü sahəsi siyasət, iqtisadiyyat, hüquq, elm, mədəniyyət, din və ictimai həyatın digər tərəfləridir. Bu fenomenin hərtərəfli öyrənilməsi onun əsas əlamətlərini müəyyən etmişdir: ictimai rəy müxtəlif ictimai problemlər üzrə ya razılıq mövqeyini, ya da qınama mövqeyini ifadə edir, baş verən hadisələrə münasibət bildirir; ictimai rəy konkret vəziyyətə və ya məsələyə aiddir; ictimai rəy yalnız ictimaiyyətin real vəziyyəti əks etdirən və ya gerçəkliyi təhrif edən informasiyaya çıxışı olduqda yaranır; ictimai rəy daimi ola bilməz, vaxt keçdikcə dəyişilir. İnsanlar həmişə rəşional düşünmürlər: mühakimələrində və hərəkətlərində duyğu, qərəz və stereotipləri rəhbər tuta bilərlər [6].

Cəmiyyətin vəziyyətinin inteqrativ göstəricisi kimi ictimai rəy sosial sistemin təşkili və sabitlik dərəcəsini əks etdirir, sosial dəyərlər sisteminin təhlili yolu ilə empirik şəkildə qeydə alınır. Onun daxili məzmunu, dolğunluğu nəvillərin psixoloji və sosial təcrübəsi, tarixi-mədəni mühit, dərin arxetiplər vasitəsilə ötürülən norma və dəyərlər sistemi ilə müəyyən edilir. İctimai rəy müxtəlif mənşəli hadisələrin birləşməsidir. Təhlil apararkən bütün elementləri nəzərə almadan hadisənin bir tərəfini interpretasiya etmək qeyri-

mümkün olur, çünki tarixi zaman kəsiyində ictimai şüurun konkret vəziyyəti özünü aydın şəkildə göstərir. O, diqqəti müəyyən tərəflərə, mövcudluq proseslərinə yönəldir. İctimai rəyin məzmunu bu proseslərin dərk edilməsinin, sosial qrupun, ümumiyyətlə xalqın mənafevləri nöqtəyindən qiymətləndirilməsinin göstəricisidir.

İctimai rəyin sosial nəzarət, ekspressiv, məsləhət və direktiv funksiyalarını qeyd etmək olar: 1. sosial nəzarətçi kimi, ictimai rəy hökumət qərarlarının qəbul edilməsinə və yerinə yetirilməsinə nəzarət edər, onların həyata keçirilməsinə kömək edər və ya ləngidə bilər; 2. Ekspressiv funksiya — cəmiyyətin həyatının faktlarına və hadisələrinə münasibətdə mövqeyin ifadəsidir; 3. məsləhət funksiyası - ictimai rəy bu və ya digər sosial, iqtisadi, siyasi, ideoloji, dövlətlərarası problemlərin həlli yolları barədə məsləhətlər verir. Cəmiyyətdə məsləhət funksiyası geniş şəkildə həyata keçirilir, əhali arasında aparılan sorğuların nəticələri cəmiyyət tərəfindən bu və ya digər problemlərin həlli yollarını seçmək üçün istifadə olunur. İctimai rəy müxtəlif mövqələrin zəif və güclü tərəflərini üzə çıxarmaqla cəmiyyətdə düşünülmüş qərarlar qəbul etməyə məcbur edir; 4. direktiv funksiya ondan ibarətdir ki, ictimaiyyət sosial həyatın bu və ya digər problemləri üzrə, məsələn, seçkilər, referendumlar zamanı xalqın iradəsi ilə imperativ xarakter daşıyan qərarlar qəbul edir. Bu funksiyanın həyata keçirilməsi bir çox şəraitdən asılı olduğundan, heç də birmənalı deyil. Referendum keçirilməsi zamanı xalqın iradəsi nümunə ola bilər [4].

Eyni zamanda ictimai fikrin məzmunundan asılı olaraq qiymətləndirici, analitik, konstruktiv və tənzimləyici rəyləri ayıra bilərik. Qiymətləndirici rəy bu və ya digər problemlərə və ya faktlara münasibət bildirir. Burada analitik nəticələrdən daha çox emosiyalar var. Analitik və konstruktiv ictimai rəy bir-biri ilə sıx bağlıdır: hər hansı qərarın qəbul edilməsi dərin və hərtərəfli təhlil tələb edir, lakin məzmununa görə analitik və konstruktiv fikirlər üst-üstə düşmür. Tənzimləyici ictimai rəy qanunla yazılmı normaların, prinsiplərin, ənənələrin, adətlərin və s. bütöv bir məcmuəsi ilə təsir edir. Müsbət və ya mənfi fikirlər formasında çıxış edən ictimai rəyin strukturunu ona xas olan mərhələlərin ardıcıl dəyişməsi şəklində təsvir etmək olar. Mərhələlərin belə bir dəyişməsi onun dina-

mik quruluşudur. İctimai rəyin dinamik strukturu aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

▪ 1-yaranma: böyük bir qrup insanın problemə olan marağının geniş bir təzahürü və məlumatların aktiv axtarışı ilə xarakterizə olunur. Bir insanın fikirlərini ifadə etmək, qiymətləndirmə, digər insanlar ilə mübadilə etmək ehtiyacı yaranır;

▪ 2-formalaşma: insanlar, qruplar arasında fikir mübadiləsi aparılır, nəticədə eyni fikrə malik böyük ictimai qruplar formalaşır. Həmfikir və əks nöqteyi-nəzərdən olan insanların axtarışı və birləşməsi baş verir. Bu proses həm kortəbii, həm də tam şüurlu baş verir;

▪ 3-fəaliyyət: lider rəy ortaya çıxır, qanunlaşdırılır, dövlət orqanları tərəfindən istifadə olunur, problem diqqət mərkəzində qalır, bu fikir aydın şəkildə ifadə edilir;

▪ 4-tənəzzül: bu mərhələdə insan kütləsinin problemə olan marağının azalması, fikir qarşıdurmasının kəskinliyi itirilir, qrupların sosial tərkibi daralır, lakin problemin özü də maraqlı doğurur;

▪ 5-dəyişmə: ictimai rəyin keyfiyyətinin dəyişməsi baş verir, kütləvi şəkildə bu, ayrı-ayrı insanların və ya qrupların müxtəlif mühakimələrinə çevrilir, problem aktuallığını itirir, onun haqqında artıq danışılmır [7].

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, ictimai rəy yalnız bir sıra şərtlər yerinə yetirildikdə, yəni insanların sosial maraqları olduqda yaranır. Mühüm praktiki əhəmiyyətə malik, insanların iqtisadi, siyasi, mənəvi maraqlarına toxunan problemlər daimi maraqların mərkəzindədir. İctimai rəy mübahisə, diskussiya şəraitində yarana bilər, cəmiyyətin müxtəlif problemlərinə dair inkişafın müxtəlif mərhələlərində ola biləcək bir neçə ictimai fikir mövcud ola bilər. Kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən ictimai şüur müxtəlif növ manipulyasiyalara məruz qalır. Bu halda insanların gizli idarə olunması məqsədi ilə informasiyanın qəsdən təhrif edilməsi nəzərdə tutulur. İctimai rəyə təsir etməyin manipulyativ xarakteri kütləvi şüurun siyasi maraqlar naminə

idarə edilməsi cəhdindən irəli gəlir. Bu mövzu müasir dünyada informasiya-psixoloji mühərribələr çərçivəsində aktuallıq kəsb edir. İnformasiya qarşıdurmasında iştirak edən ölkələr rəqib ölkənin ictimai rəyini idarə etməyə, yaxud, əhalini çaşdırmağa çalışırlar. Bu hallar informasiya mühərribəsinin bir hissəsi kimi müasir siyasi kommunikasiyaların ictimai münasibətlər sistemə də daxil olmuşdur [2].

Beləliklə, bir tərəfdən, manipulyasiya mexanizminin ictimai rəylə işə salınması sosial əhəmiyyətli informasiyanın axtarışı və istehlakını aktivləşdirir, digər tərəfdən isə müxtəlif manipulyasiyalar məqsədi ilə informasiyanın ictimai şüura transformasiyasına yol verilir. Kütləvi informasiya vasitələri, ictimai şüurun formalaşması amili kimi, subyektiv mövqedən dərk olunan informasiya vasitəsilə dünyanın mənzərəsini əks etdirir. Yeni dövr - qlobal sivilizasiyamızın inkişafında hər bir insana, şəxsiyyətinə aid olan müəyyən bir mərhələdir. İctimai rəyin obyektiv mövcudluğu sosial tənzimləmə prosesində kütləvi qiymətləndirmə və praktik fəaliyyətdə özünü göstərir. Bu baxımdan, ictimai rəy kollektiv psixologiyaya xas bir fenomen olaraq ictimai şüurun bir atributu, təzahür formalarından biri kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, informasiya cəmiyyətində ictimai rəyin formalaşması mürəkkəb, daim dəyişən prosesdir və bu prosesə təsir edən amilləri bilmək ictimaiyyətlə səmərəli qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verir.

Problemin aktuallığı. İctimai rəyin necə formalaşdığını anlamaq vətəndaşlara qərar qəbul etməkdə daha fəal iştirak etməyə, maraqlarını müdafiə etməyə və ölkənin siyasi həyatına təsir göstərməyə imkan verir.

Problemin yeniliyi. İnformasiya cəmiyyətində ictimai rəyin formalaşmasının öyrənilməsində elmi yenilik informasiya texnologiyalarının inkişafı və sosial proseslərin dəyişməsi ilə əlaqədar yaranan yeni çağırışlara cavabların daim axtarılmasıdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Daha balanslı qərarlar qəbul etməyə, səmərəli ünsiyyət qurmağa və cəmiyyətdə baş verən sosial prosesləri daha dərinləndirən anlamağa imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Грачев, Г.В. Информационно – психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. / Г.В. Грачев. -Москва.: Изд-во РАГС, - 1998 - 125 с. <http://licman.narod.ru/books/psychology/01/gratchov.htm>
2. Непомнящий А. В. Психология в обеспечении информационной безопасности личности и общества // - Москва.: Известия ЮФУ. Технические науки, - 2005. №7. с. 1-7

file:///C:/Users/Acer/Downloads/psihologiya-v-obespechenii-informatsionnoy-bezopasnosti-lichnosti-i-obschestva.pdf

3. Липпман, У. Общественное мнение / Липпман У. — Москва.: Институт Фонда "Общественное мнение", -2004. - 382 с.
4. Сулейманова, Ш.С. Информационные войны: история и современность: Учебное пособие. / Ш.С. Сулейманова, Е.А. Назарова — Москва.: Международный издательский центр «Этносоциум», -2017. -124 с.
5. Серов А. Дезинформация как инструмент внешней политики ряда зарубежных стран // - Москва.: Зарубежное военное обозрение, - 2019. № 8. С. 14.
6. Чернов, А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. / А.А Чернов. – Москва.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», - 2003 – 232 с.

E-mail: gulya.alibekovaa@mail.ru
Redaksiyaya daxil olub: 04.09.2024.